

Laiade humanitaarhuvidega noormehest tippfolkloristik: Ülo Valk 60

Kui mind 1997. aasta kevadel Tartu Ülikooli (TÜ) eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli tööle kutsuti, ei kahelnud ma hetkegi, olgugi et parajasti Postimehe reklaamiosakonna korrektorina töötades sain ülikoolis pakutavast rohkem palka. Teadsin, et rahvaluule õppetooli tasub minna ainuüksi juba sealse seltskonna pärast. Olin seda kuulnud Eva Toulouzilt, kes oli käinud kuulamas minu ungari rahvausundi alast ettekannet, kui olin üliõpilasena 1996. aasta mais osalenud Tartus rahvusvahelisel hungaroloogia konverentsil. Ja olin seda ka omal nahal kogenud, kui käisin 1996. aasta juulis rahvaluule praktikal endises Urvaste kihelkonnas peatuspaigaga Kurenurmes. Ma ei olnud siis folkloristika üliõpilane, nii et see rahvaluule ülemastme aine ei olnud mulle kohustuslik. Ent kui läksin Ülo Valgult küsima, kas ma tohin selle aine raames rahvaluule üliõpilastega koos välitöödele tulla, oli ta kohe lahkesti nõus. See oligi minu esimene jutuajamine Üloga. Nägupidi teadsin teda juba Õpetatud Eesti Seltsi koosolekult TÜ kunstimuseumis, kui käisin kuulamas tema ettekannet kuradist eesti rahvausundis.

Urvaste välitööde lõppedes tundsin ennast juba peaaegu folkloristide pere liikmena. Ka minu kahekümne kolmas sünnipäev möödus rahvaluule praktika ajal ning Ülo oma tähelepanelikkuses oli hankinud isegi kingituse. 24. juulil 1996. aastal Kurenurme koolis pika laua taga koos toredate värskete tuttavatega — peale Ülo ka Risto Järv, Mairi Kaasik, Marju Kõivupuu jt — oma sünnipäevale pühendatud õhtusöögil tundsin

ennast imehästi. Seega tundus asjade loogilise jätkuna, et sestpeale hakkas ülikoolis ka rahvaluule kursuseid kuulama ning paar aastat hiljem otsustasin varasema ungari keele ja kultuuri asemel valida peaaineks rahvaluule.

Praeguseks on Ülo olnud mu ülemus juba üle veerand sajandi. Isegi unistustes ei oskaks ma temast paremat ülemust ette kujutada. Et Ülo on olnud ka minu bakalaureuse-, magistri- ja doktoritöö juhendaja, olen pädev kirjeldama ta omadusi nii ülemuse kui ka uurimistöö juhendajana. Toetav hoiak, alati heatahtlik ja positiivne suhtumine, tähelepanelikkus ning kaasinimese individuaalsusega arvestamine, laiad teadmised paljudes valdkondades ja hea orienteerumine maailma folkloristikas teevad temast unikaalse juhendaja ning tööandja. „Ülemuseks“ on Ülo tegelikult imelik nimetada, sest tema juhtimisstiiliga ei sobi hierarhia rõhutamine üldse kokku. Olen kuulnud paljudelt külalis- või üldse doktorantidelt, et neile oli esialgu ootamatu meie osakonnas¹ valitsev võrdväärne suhtumine kõigisse, olenemata sellest, kas tegemist on õppejõu, üliõpilase või doktorandiga. Seda pole esile toonud mitte ainult hierarhilisema sotsiaalse korraldusega ühiskondadest pärit inimesed, vaid ka eesti üliõpilased, kelle lugupidamise on võitnud meie osakonda iseloomustav kõiki võrdsena kohtlev suhtlusstiil.

Ülo juhendamisel on kaitstud 45 magistri- ja doktoritööd, praeguste juhendatavatega kokku on tal (olnud) üle poolesaja kraadiõppurist juhendatava. Eelpool mainitud omadustele lisaks on Ülo suure juhendatava arvu taga ka erakordne töövõime. Kolleegide katsed Ülo töökuses jäljendada võivad viia läbipõlemiseni. Seega pole mõistlik Ülo kopeerida, selle asemel tuleb endale aru anda, et Ülo on ainulaadne ja igaüks isemoodi.

Ülo on tema töös toetanud ka kiire mõtlemine ja valmisolek teha kõikehaaravaid otsuseid, suutlikkus näha suurt pilti ning suurepärane eneseväljendusoskus. Seega pole imekspandav, et Ülo töö on viinud eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna 2022. aasta lõpuks absoluutselt teisele tasemele võrreldes sellega, mis oli siis, kui Ülo õppetooli juhtimise 1990. aastate keskel enda kanda võttis. 1995. aasta algusest kuni 1997. aasta lõpuni

¹ Meie osakonna all mõtlen eesti ja võrdleva rahvaluule osakonda, mis 1919. aastast 1940. aastateni ning alates 1993. kuni 2002. aastani kandis nime eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.

oli Ülo õppetooli hoidja ja 1998. aasta algusest on professor. 1990. aastate rahapuuduses hingitsev, Eduard Laugaste² (1909–1994) autoritaarse juhtimisstiili alt veidi varem vabanenud tilluke üksus, mis oli 1993. aastal iseseisvunud ning oma traditsioonilise nime taastanud, ärkas Ülo juhtimise all tõepoolest uuele elule. Nüüdseks on see kasvanud 14 töökohaga üle maailma tuntud folkloristikakeskuseks.

Rahvaluule osakonna rahvusvahelise väga hea maine tõestus on nii maailma mitme tippfolkloristi väljaõeldu kui ka asjaolu, et meie doktorantuuri püüdleb igal aastal Euroopa ja Aasia erinevatest riikidest ning Ameerika Ühendriikidest kordades rohkem õppureid, kui ülikool lubab vastu võtta. Ilmselt mängib meie osakonna populaarsuses kaasa ka laialt leviv teave Ülost kui kaasahaaravast kõnelejast ja armastatud õppejõust. Selline teave Ülost liigub ringi välismaalgi, seda enam, et Ülo on olnud külalisprofessor mitmel pool maailmas, kõige pikemalt — ajavahemikus 2000–2001 ja 2021. aasta sügissemestril — aga California ülikoolis Berkelys.

Ülo väljapaistvust folkloristina on märgatud ka Eestis. Eesti teadusfondi grantide taotlemise edukuse taga on nii Ülo suur lugemus humanitaarteadlasena kui ka märkimisväärne pühendumisvõime valdkonnale, mis talle parasjagu huvi pakub. Ka kolleegidel laseb Ülo teha just seda, mis kellelegi paremini sobib. Ülo ei käsi ega nõua kunagi midagi, tal on haruldane võime panna asjad selletagi toimima. Tema hoiaku järgi tuleb ülikooli töö juurde kuuluvad paratamatud formaalsused ja bürokraatia lihtsalt üle elada. Kõige tähtsam on asjadega sisulises mõttes süvitsi minna. Julgustava ja igapäevast just tema enda huvialadega tegelema innustava suhtumisega on Ülo arendanud välja kollektiivi, kes tunneb osakonna hea käekäigu eest kaasvastutust.

Tunnustusi on jagatud Ülole lähemalt ja kaugemalt. Tartu Ülikooli medal aastast 2022, väärrika teadusseltsi American Folklore Society auliikme staatus ja Eesti folkloristika aastapreemia aastast 2019, Kalevalaseura teaduspreemia aastast 2017, Eesti Teadusfondi parima lõppenud

² Aastatel 1971–1991 oli Laugaste rahvaluule professor Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris. 1944–1949, kui eksisteeris veel eraldi rahvaluule kateeder, oli Laugaste selle juhataja. 1947. aastal liideti rahvaluule kateeder kirjanduse kateedriga, ent üliõpilastel säilis võimalus valida peaaegu rahvaluule.

grandiprojekti auhind humanitaarteaduste alal aastast 2003, Euroopa Akadeemia noore teadlase preemia aastast 1996 — need on ainult mõned näited tunnustustest, mida Ülo on aegade jooksul saanud. Rahvusvahelist tuntust näitab seegi, et aastateks 2005–2009 oli Ülo valitud maailma suurima folkloriste koondava organisatsiooni International Society for Folk Narrative Researchi presidendiks.

Nii rahvaluule osakonna kui ka Ülo enda väga kiire erialase kasvamise taga oli kindlasti tema taust, milles mängis tõenäoliselt tähtsat osa see, et ta oli saanud orientalistikaringi India-Tiibeti sektsiooni esimeheks juba esimese kursuse üliõpilasena 1981. aasta veebruaris (1980./81. õppeaastal oli orientalistikaringi kõigi ürituste külalistatavus kokku 3393 inimest,³ sektsioonide loomise järel 1981. aasta alguses ürituste külalistatavus vähenes, aga ring säilitas oma populaarsuse). 1983. aasta jaanuari algusest kuni 13. veebruarini oli Ülo orientalistikaringi presidendi ajutine kohusetäitja.⁴ Orientalistikaring oli nõukogudeaegses ühiskonnas harukordne institutsioon oma tõeliselt demokraatliku juhtimisstiili poolest. Tõsiasi, et eestvedajad pidasid orientalistikat oma südameasjaks, peegeldus ringi väga aktiivses ning liikmeid kaasavas tegevuses, mis omakorda põhjustas selle, et KGB Tartu osakond ja ülikooli juhtkond jälgisid ringi tegevust väga tähelepanelikult.⁵ Rahvaluule üliõpilasele Ülole oli orientalistikaring kindlasti viljakas kasvulava. 1983. aasta märtsikuust ägenesid EKP ideoloogiasekretäri Rein Ristlaane rünnakud orientalistikaringile, mille tagajärjel tuli teha kompromisse, et ring edasi tegutseda saaks.⁶

Orientalistikaring polnud aga ainult organisatoorsete võimete harjutamise koht, vaid võib väita ehk koguni seda, et just sealt sai alguse Ülo teadlaskarjäär. 1982. aasta detsembris pälvis orientalistikaringi aastakonverentsil tugevaima uurimistöö (ainsa tol aastal välja antud) medali just Ülo „Tiibeti rahvausund“.⁷

Tõele au andes ei olnud orientalistikaring üldse mitte ainuke organi-

³ Tarmo Kulmar. Idamaahuvi hiilgeaeg Eestis: Tartu Riikliku Ülikooli Üliõpilaste Teadusliku Ühingu orientalistikaringi viis esimest aastat. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat* 2017, lk 7–24, lk 18.

⁴ Samas, lk 16.

⁵ Samas, lk 18.

⁶ Samas, lk 22.

⁷ Samas lk 20–21.

satsioon, mille tegevusest Ülo osa võttis. Tartu folkloristid ja teisedki haritlased (Villem Ernits, Paul Ariste jt) kõnelesid omavahel tsensuurivabalt ka Emakeele Seltsi (ES) rahvaluulesektsooni ettekandekoosolekutel kõlanud aruteludel. Neist koosolekutest kirjandusmuuseumis võttis Ülo osa juba keskkoolipoisina. Peale selle oli ta tudengipõlves Arvo Krikmanni algatatud ja ainult aastatel 1982–1983 toimunud rahvaluulesektsooni folkloristlike teadusseminaride kõige sagedam külaline.⁸

1983. aastast alates kasutasid nii ES-i rahvaluulesektsoon kui ka orientalistikaring sarnaseid Ristlaane-ajastule omaseid strateegiaid. Kui 17. oktoobril 1985. aastal tähistati rahvaluulesektsoonis TÜ esimese rahvaluule professori Walter Andersoni 90. sünniaastapäeva, ei olnud võimalik ei ürituse üldpealkirja ega ühegi ettekande pealkirja järgi tuvastada, et tegemist on W. Andersoni sünniaastapäevale pühendatud üritusega ja et kõik ettekanded käsitlevad tema tegevust.⁹ Orientalistikaring aga vältis ettekannete pealkirjades sõnu „budism“ ja „religioon“.¹⁰ 1984. aasta märtsiks oli „orientalistika“ Nõukogude Eestis nii kardetavaks tabusõnaks muutunud, et see nimi üksi enam ringi nimeks ei kõlvanud ning tollest ajast tegutses selle asemel võrdleva kultuuriloo ja orientalistika ring.¹¹

Ülo iseloomustades ei saa kuidagi üle ega ümber sellest, et üsna suur osa tema uurimistööst põhineb ta enda välitöödel. Nõnda teeb ta endiselt välitöid nii Eestis kui ka Indias. Indias on ta põhitähelepanu olnud suunatud Kirde-India mitmekesisele ja värvikale rahvausundile. Olen käinud neljal korral Ülo ja teiste kolleegidega koos Indias: 2011. aastal Meghalayas, 2012. aastal Manipuris, 2013. aastal Assamis ja Meghalayas ning 2014. aastal Jharkhandis. Kõik reisid olid tohutult põnevad, aga kõigist kõige huvitavam oli 2013. aastal käik, sest Ülo oli selle organiseerinud ennekoike doktorantidele mõeldud õppe- ja välitööreisina. Reisi käigus moodustasime erinevate Euroopa riikide (Eesti, Läti, Iirimaa, Venemaa, Serbia), Ameerika Ühendriikide ja India doktorantidest ning teadlastest väikesed rühmad. Koos läksime Mayongi ravitsejaid küsitlema ja sealt

⁸ Merili Metsvahi. Emakeele Seltsi rahvaluulesektsooni tegevus 1966–1994. — Jüri Valge (koost.), *Emakeele Selts 1920–2020*. Tallinn, 2021, lk 548–567, lk 565

⁹ Samas lk 557.

¹⁰ Tarmo Kulmar. Vana artikli käsikiri: Naiivne katse mõjutada nõukogude ideoloogiatöötajaid. — *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* XVII, 2019, lk 121–131, lk 122.

¹¹ T. Kulmar 2017, lk 22.

mitte kuigi kaugel asetsevas, kuid kultuurilooliselt tohutult erinevas Rhi Bhoi piirkonnas küsitlesime khasidest külaelanikke. Ülo oli ettevõtmise algataja ja organisator ning isegi ravitsejad olid kõigile rühmadele juba välja valitud. Mul on raske ette kujutada, kui palju võttis selliste reisi ettevalmistamine Ülolt aega ja energiat. Sellise korraldustegevuse põhiprobleemid olid Euroopaga võrreldes täiesti teistsugune kultuuri- ja suhtlusruum ning välitöödel osaleva seltskonna väga erinev taust. Niisiis on imetlusväärne, et Ülo sellise ühisekspeetsiooni ette võttis ja edukalt läbi viis. Minule olid kõik Indias käigud mitmes mõttes silmiavavad.

Ühelt poolt on Ülo näol tegemist välitööde käigus elavat rahvausundit dokumenteeriva ja tõlgendava teadlasega, teiselt poolt aga kabinetiteadlasega, kes omandas sanskriti keele juba üliõpilasena ning tegutseb endiselt indoloogina. Kui Ilmamaa kirjastus avaldas 2020. aastal *Upaniṣadid*, kirjutas Ülo raamatule põhjaliku järelsõna.¹² Ülo ise identifitseerib ennast üha enam elava rahvausundi uurijana. Ühes hiljutises ajaleheintervjuus on ta öelnud: „Kui mu varasemad tööd olid eelkõige filoloogilised, siis hiljem olen üha rohkem näinud usundit elu osana.“¹³ Keelehuvi ja õpihimu pole Ülol aastakümnetega vaibunud. Nii pole ta ka viimastel aastatel pidanud paljaks terve hulga administratiivsete kohustuste, suure koormusega õppetöö ning uurimistöö tegemise kõrval assami keele eratunde võtta — ikka selleks, et välitöödel rohkem süvitsi saaks minna.

Lõpetuseks toon välja kaks fakti Ülo kui usundiuurija tegevusest. 2006. aasta kevadel rajati Ülo initsiatiivil Eesti Akadeemiline Usundiloo Selts (EAUS), mis tegutseb Teaduste Akadeemiaga ühinenud teaduseltsidest viimasel ajal ühe kõige aktiivsemana.¹⁴ 2022. aastal valiti varem tegevliikme staatuses olnud Ülo seltsi auliikmeks.¹⁵ Praegu tegutseb Ülo Brilli kirjastuse väljaantava teadusajakirja *Numen: International Review for the History of Religions* toimetajana.

¹² Ülo Valk. Upaniṣadidest ja nende mõistmisest. — *Upaniṣadid*. Tlk. Mait Raun. Tartu: Ilmamaa, 2020, lk 590–616.

¹³ Usundiloolane Ülo Valk mütoloogiast. — Järva Teataja, 9. mai 2022, <https://jarvateataja.postimees.ee/7518292/usundiloolane-ulo-valk-mutoloogiast> (31.12.2022).

¹⁴ 24. nov. 2022 osalesin EAUSi liikmena Tartus Eesti Loodusuurijate Seltsis akadeemiliste seltside ümarlaas. Mu järelalus põhineb seal kuulnud infol.

¹⁵ Samal aastal muutus Ülo staatuse samal moel ka Eesti Akadeemilises Orientaalseltsis: sealgi valiti ta auliikmeks.

Mina koos kolleegidega olen väga tänulik, et võimekas ja laiade humanitaarsete huvidega noormees otsustas 1980. aastal ülikooli õppima minnes kohe rahvaluule kasuks ning on oma põhilise energia suunanud folkloristika arendamisele Eestis. Ülo on tõestanud, et India rahvausundi ja mütoloogiaga saab tõsiteaduslikult süvitsi minnes tegelda ka eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna juhataja ning üle maailma tuntud folkloristina — kuigi üks Ülo olegi ainulaadne eksemplar, nagu juba eespool tõdesin.

Merili Metsvahi